

Dialogická komunikace a etika

„Od principů k situaci“

doc. MgA. Jan Motal, Ph.D.

^[1] Fakulta sociálních studií
Masarykova univerzita

^[2] Cyrilometodějská teologická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

Materiály k výuce etiky médií, 2025

MUNI

Cyrilometodějská
teologická fakulta

Obsah

1 Autonomie

- Immanuel Kant
- Moderní epistémé
- Lawrence Kohlberg

2 Kritika teorie autonomie

3 Co s tím?

- Etika péče
- Situační etika
- Michel Foucault
- Dialogická komunikace

Oddíl 1

Autonomie

Problém „autonomního subjektu“

Osvícenská filozofie (především navazující na Immanuela Kanta (1724–1804)) ukotvila etiku v představě, že morální volby činí *autonomní aktér*. Tento pohled je do jisté míry platný dodnes. Co to znamená?

- autonomie (αὐτο- = „já“ + νόμος = „zvyk, řád, zákon“ je „sebezákonomodárství“, schopnost sám sobě udělovat (rozumem) zákony jednání, které díky rozumové povaze mají univerzální povahu
- důraz je kladen na zodpovědnost jedince, jeho vůli jednat podle principů (autonomie), ne podle tužeb, emocí či vnějších vlivů (heteronomie)
- v profesní etice je tím myšleno, že profesionálové a profesionálky jsou nezávislé, nestranné, schopné rozhodovat „z pozice nikde“ (ideál neutrality)

Immanuel Kant

„Autonomie vůle je vlastnost vůle, díky níž je vůle sama sobě zákonem (nezávisle na všech vlastnostech předmětů vůle). Princip autonomie tedy zní: nerozhodovat se jinak, než tak, aby maximy svého rozhodnutí byly zároveň obsaženy v téže vůli jako obecný zákon.“ Immanuel Kant, ZMM (Werke, 1977: 74–75)

Člověk jako empiricko-transcendentální bytost

Michel Foucault (1926–1984) v knize *Slova a věci* (1966) charakterizuje moderní *epistémé* (myšlenkový diskurz charakterizující určitou dobu, konkrétně od konce 18. století) takto:

- člověk je pojmán jako **empiricko-transcendentální bytost** – subjekt v centru vědění
- jazyk se stává autonomním (nezávislý na věcech, o nichž hovoří)
- význam vzniká skrze lidský subjekt
- autor je originální tvůrce (romantismus, moderní literatura, autorská práva)

Kohlbergova teorie morálního vývoje

Americký vývojový psycholog Lawrence Kohlberg (1927–1987) popsal šest hypotetických stádií, kterými prochází člověk ve svém mravním vývoji. Vývoj směřuje k orientaci na individualitu – morálka se řídí sadou hluboce individuálních zásad, opouštění „sociálního“ kontextu (řídít se druhými)

1 *prekonvenční stádium*

- 1 orientace na trest
- 2 orientace na odměnu

2 *konvenční stádium*

- 1 být hodným dítětem – klíčový je vztah k druhým
- 2 dodržovat řád a zákon („právní pozitivismus“) – odtud už jsme odpoutáni od vztahů k druhým, už nezvažujeme jejich konkrétní potřeby

3 *postkonvenční stádium* — (cca 15 % lidí, min. věk 25 let)

- 1 orientace na společenskou smlouvu
- 2 univerzální etika (hypotetické) – na základě vlastního rozumu dospíváme k principům ve prospěch lidstva

Oddíl 2

Kritika teorie autonomie

Foucault kritizoval koncept autonomie především proto, že:

- jde o historický důsledek zapletení moderních sítí moci a vědění, je utvářen disciplínami, normami a expertními režimy – neexistuje tedy „před-společensky“
- pojem autonomie vytváří představu, že lidskou svobodu ohrožuje jen zásah suveréna – ale Foucault ukazuje **mikrofyziku** moci (škola, nemocnice, statistiky, expertízy), které produkují poslušné subjekty
- autonomie je tedy internalizovaná forma disciplinace – jedinec se hlídá sám
- liberalismus podporuje obraz svobodného, racionálního aktéra, ale zároveň zavádí techniky řízení (výkon, riziko...) – **governmentalita**
- moderní subjekt je vytvářen skrze „vyznání pravdy o sobě“ (terapie, zpověď), sebeodhalením – **pastorační moc**

Dialektická tradice nabízí filozofické argumenty:

- lidské já je vždy v kontextu ne-já – objektivní reality, toho, vůči čemu se vymezuje (Fichte)
- dějiny člověka i lidstva jsou příběhem o překonávání protikladu duše a těla, které jsou spolu spojeny (vztah negace) (Hegel)
- proto nelze subjekt nikdy pojímat jako plně autonomní, protože do jeho rozhodování vstupuje dějinný kontext i společenské vztahy (Marx)
- etika komunikace a médií je v moderní době svázána s kulturním průmyslem a jeho racionálním charakterem (efektivita, výkon, standardizace) (Adorno, frankfurtská škola)

„Produkce idejí, představ, vědomí se nejprve bezprostředně prolíná s materiální činností a s materiálními styky lidí, je to řeč skutečného života. Tvoření představ, myšlení, duchovní styky lidí tu ještě přímo vyplývají z jejich materiálního postoje. Totéž platí o duchovní produkci, jak se zračí v řeči politiky, zákonů, morálky, náboženství, metafysiky atd. určitého národa. Lidé produkují své představy, ideje atd., ale skuteční, působící lidé, podmínění určitým vývojem svých výrobních sil a jim odpovídajících styků až po jejich nejrozvinutější formy.“ (Karel Marx – Bedřich Engels, Německá ideologie, 1, A)

Oddíl 3

Co s tím?

Feministická etika péče

Americká psycholožka Carol Gilligan (1936) spolupracovala s Kohlbergem, ale všimla si rozdílů mezi chlapci a dívkami – namísto morálního vývoje jakožto cesty k autonomii nabízí model, který zahrnuje rozměr **péče**:

- 1 **předkonvenční** stádium – orientace na sebe, co je nelepší pro ženu
- 2 **první přechodné** stádium – uvědomuje si vztah k druhým a svou zodpovědnost k nim
- 3 **konvenční** stádium – ztotožnění s mateřskou rolí, žena pečuje o druhé, ale péči o sebe vnímá jako sobeckou
- 4 **druhé přechodné** stádium – uvědomuje si a řeší konflikt mezi péčí o sebe a druhé
- 5 **postkovenční** stádium – naučí se myslet na sebe i pečovat o druhé, prvotní zodpovědnost ale je vůči ní samé

Etika péče je dialogická

- vztahovost, závislost a zranitelnost nejsou morálním defektem, ale standardní podmínkou života
- morální kvalitu posuzujeme podle toho, jak pečujeme o druhé v konkrétních situacích, nejen podle obecných principů či součtu užitku
- péče je praxe i práce (emocionální, kognitivní, tělesná) a má mocenskou a politickou dimenzi (kdo ji nese, kdo z ní těží)

Joan C. Toronto

Americká politoložka Joan C. Toronto (1952) spojila fáze péče s konkrétními morálními kvalitami (ctnostmi):

- 1 **caring about** čili všímavost – všímat si potřeb druhých a nerovností
- 2 **taking care of** čili odpovědnost – převzít závazek, naplánovat péči, vyjasnit role
- 3 **care-giving** čili kompetence – umět provádět péči dobře a bezpečně
- 4 **care-receiving** čili responzivita – zkontrolovat, jak péči prožívá příjemce, upravit postup podle zpětné vazby
- 5 **caring with** čili demokratičnost – péče musí být spravedlivě organizovaná (participace, rovnost přístupu, dlouhodobé podmínky péče)

Modelový příklad: toxická skládka

V kauze opožděné sanace toxické skládky tým nejprve všímavě zmapuje, koho škody skutečně zasahují a jak (děti u potoka, pendleři, romské rodiny) a co přesně točí—„cestu jedu“ (caring about). Poté převezme odpovědnost: stanoví cíl příběhu (kdo věděl/rozhodl/profitoval), nastaví pravidla souhlasu „kdykoli můžu říct dost“, plán anonymizace a after-care a vyhradí čas i rozpočet (taking care of). Samotné natáčení probíhá kompetentně a bezpečně: trauma-informed rozhovory v klidném prostředí, možnost pauzy, žádné identifikátory v obraze, citlivá data odděleně, průběžné vysvětlování, proč co dělají (care-giving). Před publikací tým responzivně ověřuje dopady: společné čtení citlivých pasáží s respondenty, komunitní projekce, úpravy (rozostření domu, vypuštění jména) a doplnění kontextu podle zpětné vazby (care-receiving). Nakonec péči ukotví institucionálně: zavede veřejný kanál pro opravy, standard anonymizace a member-checkingu, rozpočet na komunitního editora a plán následného monitoringu (časová osa sanace, nové odběry vody), aby břemeno péče nenesli jednotlivci, ale celá redakce (caring with).

Situační etika

Joseph Fletcher (1905–1991), zakladatel situační etiky a významná postava bioetiky (věnoval se potratům, eutanázii, eugenice, klonování...), původně episkopální kněz, později se identifikoval jako ateista.

- 1 rozlišuje **legalistický** a **antinomický** přístup v etice; první vyžaduje dodržování pevných pravidel, druhý se proti nim bouří relativismem, spontánností, intuicí apod.
- 2 oba jsou neproduktivní, navrhuje třetí – **situační**, který nezavrhne principy, ale rozumí jim jako *hypotetickým*, nikoliv *kategorickým*
- 3 existuje pouze jediný výchozí princip, jehož konkrétní podobu hledáme v dané situaci ve vztahu k druhým – láska (agapé)

Co to je *agapé*?

Pojem pochází z křesťanského myšlení, řecké filozofie a označuje „lásku“. Liší se od *erotu* jako touhy, od *filie* čili lásky mezi přáteli i od *storgé*, lásky příbuzenské:

- stálá, ne-instrumentální a nestranná péče o důstojnost a blaho konkrétních lidí, především *zranitelné*
- nejde o cit, ale o praxi – není to výzva k emocionální reakci, ale závazek jednat
- povinnost pečovat, být ohleduplný, minimalizovat újmu, kooperace namísto paternalismu (zachovat důstojnost druhého)
- nepreferovat určitou skupinu lidí („blízké“)
- neexistuje abstraktní *agapé*, ale vždy je situovaný, v konkrétním vztahu

Foucault mění pojetí svobody – **parrhēsia** čili pravdivost je dialogická, odehrává se ve vztahu, kde lidé zastávají nějaké role, zavádí tedy vzájemné závazky – mluvčí dluží odvahu a upřímnost, adresát slyšení a otevřenost proměně; vnitřní odvaha korigovat vlastní praxi, pěstování vztahů, **péče**.

Agonistický dialog – jde o pravdu v podmínkách moci, ne o rovnost:

- mluvím pravdu
- jsem otevřený (říkám přímo, co si myslím)
- riskuji (tím, že neskrývám, jsem zranitelný)
- kritizuji (zpochybňuji moc)
- etická povinnost (mluvím, protože musím)

Agonistická demokracie?

Agonismus (William E. Connolly, Chantal Mouffe aj.) je směr myšlení, pro který platí:

- zaměřuje se na situaci konfliktu (agon)
- vychází z (Mark Wenmark):
 - 1 konstitutivního pluralismu – neexistuje neutrální pozice, z níž lze překlenout pluralitu
 - 2 tragického pohledu na svět – neexistuje žádné poslední, konečné řešení politiky
 - 3 víry v hodnotu konfliktu – konflikt, polarita jsou dobré, nepředstavují demokratickou hrozbu
- nutná je angažovanost, zapojení do řešení konfliktu
- vyžaduje respekt, nesmí být násilný
- druhého netolerujeme, ale ani nám není nepřítelem, spíše soupeřem
- agonismus destabilizuje autoritativní pozice

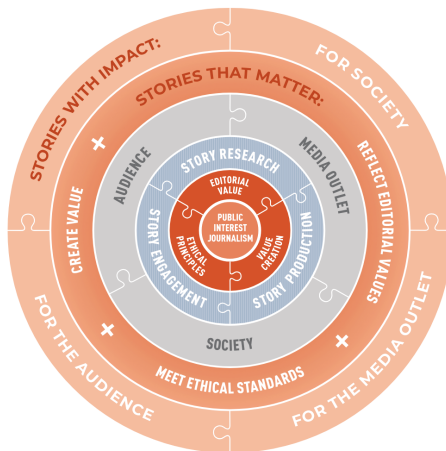
Sadomasochismus jako vzor etiky?

Foucault na S&M vysvětluje podstatu svojí situační/dialogické etiky (jde zároveň o etiku subverzivní, protože S&M je majoritní společností vnímáno kontroverzně/odmítáno – kontrakulturní aspekt):

- 1 S&M je „vynalézáním potěšení“, potřeba hledat nové možnosti mimo genitální sex („desexualizace potěšení“), pracovat s neobvyklostí, novostí, odhalovat nové možnosti tělesnosti
- 2 nejde o projev nadřazenosti či moci jednoho nad druhým, oboustranné potěšení by zmizelo – vědomé, zvrtné a fluidní mocenské role, o hru
- 3 proto je potřeba neustále dbát na potřeby druhého, citlivě vnímat, co se v něm děje (empatie) = péče o druhé se děje s *druhými*, „vynalézat“ vztah vždy nově
- 4 rezistence (schopnost říct ne) nestačí – je potřeba **tvořivý zásah do situace**
- 5 základem etiky je **procedurální vynalézání** svobodných praxí v konkrétním vztahu

Dialogická komunikace (Richard L. Johannesen)

- 1 opravdovost – přímý, upřímný, vyjadřuje se jasně
- 2 správné emoční pochopení – vnímáme svět z pohledu sebe i druhého
- 3 nepodmíněný pozitivní zájem – vážíme si druhých pro integritu, nemanipulujeme
- 4 přítomnost – plná pozornost a koncentrace
- 5 duch vzájemné rovnosti – i přes hierarchie
- 6 podpůrné psychologické klima

Obrázek 1: "good journalism, better societies" framework –
<https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2025/06/Values-value-and-impact-handbook.pdf>